

انسان‌شناسی فلسفی
در اندیشه امام خمینی (س)

حسن پناهی آزاد

سرشناسه	: پناهی آزاد، حسن، ۱۳۴۵-
ونام پدیدآور	: انسان‌شناسی فلسفی در اندیشه امام خمینی (س) / حسن پناهی آزاد.
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، مؤسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: و، ۲۷۶ ص.
شابک	: 9 - 289 - 212 - 964 - 978
وضعیت فهرست‌یابی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۷۱-۲۷۶؛ همچنین بصورت زیرنویس.
موضوع	: خمینی، روح‌الله، رهبر انقلاب و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، ۱۲۷۹ - ۱۳۶۸. -- نظریه درباره انسان.
شناسه افزوده	: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، دفتر قم، مؤسسه چاپ و نشر عروج.
بندی کنگره	: الف ۸۷ / الف ۵ / ۱۵۷۴ DSR
بندی دیویی	: ۹۵۵ / ۸۲۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۱۰۸۵۹۱

کد / م ۲۸۳۰

انسان‌شناسی فلسفی در اندیشه امام خمینی (س)

نویسنده: حسن پناهی آزاد

ناشر: چاپ و نشر عروج (وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س))

چاپ اول: ۱۳۹۲

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۳۰۰۰ تومان

• خیابان انقلاب، بین ۱۲ فروردین و فخر رازی، فروشگاه مرکزی، تلفن: ۶۶۴۰۴۸۷۲ - دورنگار: ۶۶۴۰۰۹۱۵

• خیابان انقلاب، تقاطع حافظ، فروشگاه شماره ۱، تلفن: ۶۶۷۰۱۲۹۷

• مراکز پخش: خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهدای ژاندارمری، فروشگاه شماره ۲، تلفن: ۶۶۹۵۵۷۳۷

• حرم مطهر حضرت امام خمینی (س)، ضلع شمالی، فروشگاه شماره ۳، تلفن: ۵۵۲۰۳۸۰۱

• کلیه نمایندگیهای فروش در استانها

نشانی الکترونیکی: pub@imam-khomeini.ir

فهرست مطالب

أ	مقدمه ناشر
ج	مقدمه مؤلف

فصل اول: کلیات

۳	مقدمه
۳	موضوع پژوهش
۶	گستره پژوهش
۷	هدف پژوهش
۸	روش پژوهش
۱۱	اهمیت انسان‌شناسی
۱۳	انسان و علوم انسانی
۱۷	گونه‌های انسان‌شناسی
۲۱	پیشینه انسان‌شناسی فلسفی
۲۱	انسان‌شناسی فلسفی در غرب
۲۸	انسان‌شناسی فلسفی در جهان اسلام

فصل دوم: نفس

۳۷	مقدمه
۳۸	انسان، مخلوقی ویژه

۴۰۰	علم النفس و انسان‌شناسی فلسفی.....
۴۳	پیشینه نفس در جهان اسلام.....
۴۳	۱. کندی.....
۴۴	۲. زکریای رازی.....
۴۵	۳. فارابی.....
۴۷	۴. اخوان الصفا.....
۴۸	۵. بوعلی سینا.....
۴۹	۶. ابوالبرکات بغدادی.....
۵۰	۷. شیخ اشراق.....
۵۱	۸. صدرالمتهلین.....
۵۳	۹. امام خمینی ره
۵۳	طبقه‌بندی آرا.....
۵۴	۱. اصل وجود نفس.....
۵۴	۲. تعریف نفس.....
۵۵	۳. مبدأ وجود نفس.....
۵۵	۴. منشأ حدوث نفس.....
۵۶	۵. خلود نفس.....
۵۶	۶. تجرد نفس.....
۵۶	۷. قوای نفس.....
۵۷	۸. رابطه نفس و بدن.....
۵۷	۹. نسبت نفس با عقل.....
۵۷	۱۰. نسبت نفس با روح.....
۵۸	۱۱. غایت نفس.....
۵۹	ارزش شناخت نفس.....

۶۳	 دشواری شناخت نفس
۶۵	 تعریف نفس
۶۷	 تعریف حضرت امام علیه السلام
۷۲	 تفاوت کمال با قوه
۷۳	 اقسام نفس
۷۳	 ۱. نفس نباتی
۷۵	 ۲. نفس حیوانی
۷۶	 ۳. نفس فلکی (نفس تامه)
۷۹	 ۴. نفس قدسی
۸۰	 اثبات نفس
۸۲	 اثبات نفس نباتی
۸۳	 اثبات نفس حیوانی
۸۳	 اثبات نفس انسانی
۸۵	 نسبت نفس با عقل
۹۵	 روح و نفس
۹۵	 چیستی روح
۹۹	 روح در حکمت متعالیه
۱۰۲	 دیدگاه حضرت امام علیه السلام
۱۰۵	 حدوث نفس
۱۰۷	 دلایل حدوث نفس
۱۰۷	 ۱. استکمال نفس
۱۰۹	 ۲. عدم انحصار نوع به فرد
۱۰۹	 حدوث جسمانی نفس
۱۱۲	 مراد از تقدّم نفس بر بدن

بقای روحانی نفس.....	۱۱۳
قاعده «النفس جسمانیة الحدوث و روحانیة البقاء».....	۱۱۴
حدوث و حرکت جوهری نفس.....	۱۱۶
عوالم سه‌گانه نفس.....	۱۲۱
نقد مخالفین حدوث نفس.....	۱۲۳
هویت نفس.....	۱۲۷
چیستی تجرد.....	۱۲۹
تجرد نفس.....	۱۳۲
۱. علم حضوری نفس به خود.....	۱۳۳
۲. امتناع صدق امر مادی بر افراد کثیر.....	۱۳۴
۳. امتناع صدور افعال نامتناهی از موجود مادی.....	۱۳۵
۴. امکان ذهول نفس از ماده.....	۱۳۵
۵. عدم کهولت و ضعف در قوه عاقله.....	۱۳۶
۶. کمال نفس با کثرت تعقل.....	۱۳۶
۷. بی‌نیازی نفس از بدن در تعقل.....	۱۳۷
۸. نبود محدودیت قوای جسمانی در قوه عاقله.....	۱۳۷
۹. تقسیم‌ناپذیری صور ادراکی.....	۱۳۷
۱۰. ادراک کلیات.....	۱۳۸
۱۱. وحدت مدرک.....	۱۳۹
۱۲. بی‌نیازی نفس از ماده در بازگرداندن کمالات خود.....	۱۴۰
تجرد نفس فلکی.....	۱۴۱
تجرّد نفس کلی.....	۱۴۳
تلازم وحدت و تجرّد نفس.....	۱۴۵
قوای نفس.....	۱۴۷
چیستی قوا.....	۱۴۷

۱۴۸.....	اقسام قوا.....
۱۴۸.....	پیدایش قوای نفس.....
۱۵۱.....	رابطه قوا با نفس.....
۱۵۵.....	اتحاد نفس و قوا.....
۱۶۰.....	ارمغان قاعده اتحاد نفس با قوا.....
۱۶۱.....	ملاک تمایز قوا.....
۱۶۵.....	نفس و بدن.....
۱۶۵.....	انواع تعلقات از دیدگاه ملاصدرا.....
۱۶۸.....	دیدگاه ملاصدرا و حضرت امام.....
۱۷۰.....	تابعیت بدن از نفس.....
۱۷۱.....	فاعلیت نفس.....
۱۷۶.....	اقسام فاعلیت نفس.....
۱۸۰.....	سیر صعودی نفس.....
۱۸۳.....	جامعیت نفس بر شئون وجود.....
۱۸۴.....	تأثیر معاصی و حسنات در نفس.....
۱۸۷.....	نفس پس از مرگ.....
۱۸۸.....	برهان‌های فناپذیری نفس.....
۱۹۲.....	بقای نفس در عالم تجرد.....
۱۹۴.....	کفایت تجرد مثالی در بقای نفوس.....
۱۹۵.....	قدرت نفس انسان در برزخ.....
۱۹۷.....	چیستی مرگ.....
۱۹۸.....	علاقه نفس به بدن پس از مرگ.....
۱۹۹.....	اجماع فلاسفه بر بقای نفس.....
۲۰۱.....	ادله نقلی بقای نفس پس از بدن.....

۲۰۳.....	جایگاه نفس ناطقه در عالم
۲۰۸.....	جایگاه انسان در نظام تکوین
۲۱۱.....	انسان در عالم طبیعت
۲۱۳.....	انسان در عالم مثال
۲۱۵.....	انسان در عالم عقل
۲۱۷.....	منشأ نسات مختلف نفس
۲۱۸.....	تجرد مبدأ با واسطه نفس
۲۱۹.....	خاتمه
۲۲۰.....	شناخت نفس، مبدأ انسان شناسی عرفانی
۲۲۳.....	انسان شناسی فلسفی و اخلاقی

فصل سوم: عقل

۲۳۱.....	مقدمه
۲۳۲.....	پیشینه سخن از عقل
۲۳۲.....	عقل هستی شناختی
۲۳۴.....	عقل انسان شناختی
۲۳۷.....	معنای عقل
۲۳۷.....	عقل در لغت
۲۳۸.....	عقل در حکمت
۲۴۴.....	عقل در قرآن و سنت
۲۴۷.....	اقسام عقل
۲۴۷.....	عقل نظری و عقل عملی
۲۴۸.....	درجات عقل نظری
۲۴۹.....	عقل هیولانی
۲۵۱.....	عقل بالملکه

۲۵۲.....	عقل بالفعل
۲۵۳.....	عقل مستفاد
۲۵۵.....	ارتباط عقل نظری با عقل عملی
۲۵۶.....	طی درجات عقل نظری
۲۵۷.....	ملاحظه امام علیه السلام بر این تقسیم
۲۵۷.....	کمال عقل نظری
۲۵۹.....	درجات عقل عملی
۲۶۰.....	غایت عقل نظری و عقل عملی
۲۶۱.....	بازگشت عقل به ایمان
۲۶۳.....	عقل فعال
۲۶۴.....	عقل فعال حافظ معقولات
۲۶۵.....	نقد منکرین اتحاد نفس با عقل فعال
۲۶۷.....	نیاز عقل به شریعت
۲۶۹.....	خاتمه
۲۷۱.....	کتابنامه

www.ketab.ir

مقدمه ناشر

معارف نورانی اسلام ناب محمدی ﷺ، در طول تاریخ تفکر اسلامی، فراراه متفکران حقیقت‌جو و اندیشمندان دین‌دار قرار داشته و حقایق هستی را به آنان نمایانده است. متفکران بزرگ مسلمان با بهره‌گیری از آموزه‌های بلند اسلام، حکمت اسلامی را هرچه بیشتر گسترش داده و ابواب متعدد و زمینه‌های مختلف آن را به منازل ممتازی از کارایی و استحکام رسانده‌اند.

حضرت امام (س) متفکری بلندآوازه و حکمی شترگ است که بی‌شک، نام و راه و افکارش مرزهای جغرافیایی را پشت سر نهاده و در اعماق ذهن و جان مشتاقان حقیقت منزل کرده است. این شخصیت کم‌نظیر تاریخ اسلام علاوه بر داشتن جنبه سیاسی و اجتماعی (که او را به عنوان رهبری مقتدر در سطح جهان شناسانده است)، از جنبه‌های مختلف علمی و فکری نیز برخوردار است که مطالعه این جوانب، جامعیت شخصیت آن بزرگوار را نمایان‌تر می‌سازد.

نگاهی به سیره و گفتار و آثار علمی و عملی آن بزرگمرد تاریخ، این حقیقت را نمایان خواهد ساخت که یکی از نخستین اولویت‌های زندگی ایشان، تربیت انسان است. ایشان این مهم را مأموریت والای انبیای الهی دانسته و خود نیز در این راستا گام نهاده و سیر کرده است. حضرت امام (س) که خود دانش‌آموخته و تربیت‌یافته مکتب اسلام و پیشوایان معصوم دین بود، علاوه بر اهتمام عملی به این موضوع، در مقاطعی از عمر گران‌سنگ خود به تدریس و تألیف آثار علمی مانند آداب باطنی نماز، شرح چهل حدیث و شرح حدیث جنود عقل و جهل و... پرداخت که به مسئله تربیت، اخلاق، و

راهنمایی انسان اختصاص دارد؛ و از چنان عمق و دقتی برخوردار است که هنوز تحلیل‌ها و شرح‌ها و تبیین‌های دامنه‌دار علمی و فنی را برمی‌تابد.

انسان، ارزشمندترین مخلوق خداوند تعالی است؛ بنابراین، باید او را در مرتبهٔ خلیفهٔ الهی دید، نه کمتر از آن. این روشی است که در همهٔ زوایای فکری حضرت امام(س) حضور دارد.

ناگفته پیداست که ایشان در مباحث عقلی، به ویژه فلسفه و عرفان، از ممتازترین شخصیت‌های جهان به شمار می‌رود. به همین مناسبت، بسیاری از بحث‌های ایشان در خصوص انسان و زوایای وجودی او، با روش عقلی و شهودی سامان یافته و حتی در مباحث اخلاقی و تربیتی مبانی عقلی و تحلیل‌های دقیق فلسفی و لطایف عرفانی حضوری مؤثر دارند.

امروزه کشف، استخراج، و ارائهٔ آرا و افکار آن بزرگوار، یکی از ضرورت‌های عرصهٔ فکری و فرهنگی جامعهٔ اسلامی اعم از ایران و خارج از ایران است.

و یکی از زمینه‌های آن، شناسایی ابعاد وجودی انسان به روش فلسفی یا همان «انسان‌شناسی فلسفی» بر اساس آرای حضرت امام(س) است. اثر حاضر که محصول این توجه است از سوی مؤسسهٔ تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س) - دفتر قم طرح و به مرحلهٔ اجرا نهاده شده است.

این اثر کوشیده است تا در عین التزام به بیان آرای حضرت امام(س)، مطالب به دست آمده را در نظام و ساختار متناسب با روش و شیوهٔ فلسفهٔ اسلامی ارائه کند.

مؤسسه ضمن تقدیر از تلاش مؤلف گرامی جناب حجت الاسلام والمسلمین حسن پناهی آزاد و آرزوی موفقیت‌های بیش از پیش برای ایشان، این اثر ارزشمند را به علاقه‌مندان این گونه مباحث تقدیم می‌دارد.

مؤسسهٔ تنظیم و نشر آثار حضرت امام خمینی(س)

دفتر قم

مقدمه مؤلف

تفکر عقلانی اسلامی در دوره‌های مختلف تاریخی و فکری، مراحل گوناگونی را سپری کرده است. اما از آن‌جا که بن‌مایه‌های اصیل این حکمت در متن اسلام و قرآن و معارف الهی نبوی و میراث پراج پیشوایان معصوم دین قرار دارد، همواره از استحکام، دقت، کارایی و نشاط بالایی برخوردار بوده و هرگاه آثار حکمی اسلامی در اختیار جویندگان معرفت و ره‌پویان حقیقت قرار گرفته، بسیاری از گره‌های علمی و عملی ایشان را گشوده و افق‌های تازه‌ای را فرارویشان نهاده است.

شخصیت‌های بزرگی در تاریخ اسلام برآمده و اصول و موازین عقلی حکمت اسلامی را در مسیر اسلام ناب پی گرفته و به دیگران آموزانده‌اند و این خود چراغی تابناک گشته که فراراه جویندگان حکمت می‌درخشد.

حکمت اسلامی در ابعاد و زمینه‌های بسیاری حضور داشته و مسائل مهمی در متن آن مطرح است که می‌توان از آن جمله به تحقیقات و تفکرات عقلی درباره «انسان» اشاره کرد. شناسایی عقلانی و فلسفی موجودات هستی در فلسفه اسلامی دایره وسیعی را دربر دارد. یکی از زمینه‌های ظهور آن حقیقت، شناسایی و شناساندن انسان و ابعاد و زوایای هستی او به روش فلسفی است.

تقریباً همه متفکران و فیلسوفان جهان و اسلام، درباره انسان به تحلیل و بررسی

پرداخته‌اند. از این میان، مؤسس حکمت متعالیه (صدرالمآلهین) یکی از حکیمانی است که سازمان حکمت خود را با تکیه بر متن اسلام، بر اساس سیر انسان در مسیر تعالی و تشبّه به باری تعالی بنا نهاد و بارها بدین امر تصریح کرد. این الگو پس از او تا کنون برقرار بوده و با ظرافت‌ها و دقت‌های بالای خود راه‌گشای از صکاتب پیش از خود پیش رفته است.

حضرت امام خمینی علیه السلام به عنوان یکی از شخصیت‌های بسیار بزرگ و کم‌نظیر تاریخ اسلام، در حوزه‌های مختلف علوم عقلی و نقلی دارای تبحر و عمق نظر و دقت رأی ممتازی بود. یکی از این زمینه‌ها که از آن بزرگوار آثاری به یادگار مانده، رشته‌های فلسفه و عرفان است. حجم بالایی از آثار حکمی ایشان، به بررسی ماهیت، هویت و ابعاد وجود انسان اختصاص یافته است. اما آرا و دیدگاه‌های ایشان در این زمینه توافق بسیار قابل توجهی با حکمت متعالیه دارد. از این روست که فضای بحث و مطالعه آثار حضرت امام علیه السلام تقریباً همان فضای بحث و مطالعه در حکمت صدرایی است؛ البته در برخی مسایل اختلاف نظرانی میان امام علیه السلام و ملاصدرا دیده می‌شود که جای دقت، تعمق و استفاده می‌باشد.

باید گفت: انسان‌شناسی فلسفی حضرت امام علیه السلام به موازات انسان‌شناسی حکمت متعالیه پیش رفته؛ اما در برخی مسائل حضرت امام علیه السلام نظر صدرالمآلهین را مورد دقت، بازخوانی و گاه نقد قرار داده که منجر به تولید مسئله یا نظیر جدید و متفاوتی شده است. برخی از آثار حضرت امام علیه السلام به صورت ضمنی و برخی به صورت صریح و ممحّض شامل مباحث فلسفی است که مسایل انسان‌شناسی فلسفی در لابه‌لای این آثار قرار گرفته است.

این نوشتار کوشیده است مسائل انسان‌شناسی فلسفی را از متن حضرت امام علیه السلام استخراج و در قالبی منظم و منسجم ارائه کند. البته در موارد لزوم، به نظرات دیگر فیلسوفان مسلمان نیز اشاره رفته تا پیشینه و یا مقدمات مسئله مورد بحث فراهم آید.

آنچه قابل توجه است، این که: آرای فلسفی امام علیه السلام در این حوزه دارای دقت و استحکام و برتری کاملاً روشنی بر همه فلسفه‌های غرب است؛ اما بر اساس هدف یادشده، این مجموعه، مقدمه و گام نخست مقابله انسان‌شناسی فلسفی امام علیه السلام با اندیشه‌های انسان‌شناسانه غرب و مکاتب دیگر است. به عبارت دیگر، این جستار دارای ویژگی تطبیق و مقایسه نیست و تنها درصدد ارائه سازمان‌یافته مبحث در اندیشه امام راحل علیه السلام می‌باشد. بدیهی است، با تکیه بر آرای آن بزرگوار، می‌توان مقایسه و تطبیق‌های مبسوطی میان اندیشه امام علیه السلام و تفکرات فلسفی فرهنگ‌های دیگر - از جمله انسان‌شناسی‌های غربی و یا دیگر حوزه‌های فکری - به دست داد.

کتاب حاضر در سه فصل تقدیم می‌گردد: در فصل نخست، مقدماتی ناظر به موضوع، گستره، هدف و روش پژوهش ارائه شده است. فصل دوم که سهم عمده‌ای از اثر را به خود اختصاص داده است، به نفس و احکام هستی‌شناختی آن می‌پردازد. این فصل به ابعاد و مسایل مختلف نفس پرداخته و مسایل آن عبارتند از: پیشینه‌ای کوتاه از توجه حکما به نفس در مباحث فلسفی، تعریف نفس، اقسام نفس، اثبات وجود نفس، رابطه روح و نفس، حدوث نفس، هویت و دلایل تیزرد آن، قوای نفس و ارتباط آنها با خود نفس، ارتباط نفس با بدن، فاعلیت نفس با تطبیق بر گونه‌های مختلف فاعلیت به تحلیل فلسفی، سرنوشت نفس پس از مرگ و جایگاه نفس در عالم هستی.

اما در فصل سوم، عقل به بحث نهاده شده و همانند مبحث پیشین، از مبادی تصویری آغاز شده و با مبادی تصدیقی و اثباتی، ادامه یافته است. از آنجا که آرای فلسفی امام علیه السلام در خصوص عقل حجم کمی دارد، این بحث نیز دارای حجم کمتری نسبت به فصل پیش یعنی نفس است. در این فصل، چیستی و تعاریفات حکما از عقل و اقسام و مراتب عقل و نیز دو عنوان مهم «عقل انسان‌شناختی» و «عقل هستی‌شناختی» بررسی شده و نتایج هرکدام بر اساس ترتیب ادله ارائه شده است.

نگارنده ضمن اعتراف به بضاعت اندک خود در شناسایی، فهم و تبیین افکار و

و □ انسان شناسی فلسفی در اندیشه امام خمینی(س)

اندیشه‌های بلند و تابناک امام علیه السلام، از همه اندیشه‌وران و دانشمندان گرامی یاری جسته و یقین دارد تذکرات، ارشادها و نقطه نظرات ارزشمند صاحب نظران و بزرگان عرصه اندیشه و معرفت چراغ راه عمل به وظیفه و موجب تعالی علمی و معنوی خواهد بود. در پایان از استاد بزرگوار جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر ابوالفضل ساجدی که با صبر، دقت و توجه کامل، اینجانب را در امر تدوین این کتاب یاری کردند سپاسگزاری، و از خدای منان، سعادت، سلامت و عزت روزافزون ایشان را مسئلت می‌کنم.

والسلام علی عبادالله الصالحین

حسن پناهی آزاد - قم مقدسه

مهر ۱۳۸۹ هجری شمسی - ذیقعدہ ۱۴۳۱ هجری قمری